

Copyright & Creative Commons:

The copyright of articles published in the *Journal of Criminal Law and Criminology Studies* remains with the author(s). This journal is published as an open access publication, and all articles are distributed under the terms of the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY-NC 4.0). This license permits use, redistribution, and reproduction in any medium, provided the original work is properly cited and the use is non-commercial in nature. For more information, please refer to the journal's *Open Access Policy* page.



A Critical Reappraisal of the Response to Juvenile Delinquency within the New Iranian Legislative Approach

Borhan Khatari¹, Nasrin Mehra^{*2}, Mohammad Ali Mahdavi Sabet³, Nourooz Kargari⁴



S.D.I.L.
The SD Institute of Law
Research & Study



Publisher:
Shahr-e- Danesh
Research and Study
Institute of Law

Article Type:
Original Research

DOI:
10.22034/jclc.2024.408852.1898

Received:
28 January 2024

Accepted:
06 May 2024

Published:
09 February 2026



Abstract

A differentiated, corrective-restorative approach to juvenile delinquency is evident in the Convention on the Rights of the Child (CRC) and in numerous international instruments and United Nations strategies for safeguarding and promoting children's rights. Correspondingly, the legislative criminal policies of many countries align with these strategies, adopting a differentiated criminal policy towards juvenile offenders that emphasizes a rehabilitative-protective perspective. In recent years, through the enactment of new laws, the Iranian criminal justice system has, to some extent, adopted a reformist and community-based approach. However, a retributive approach persists in certain aspects, and in the application of severe punishments and leniency mechanisms, a duality exists between religious (shar'i) and non-religious (qaire-shar'i) penalties. Reforms and innovations include distinguishing the age of majority from the age of entry into the criminal justice cycle for discretionary crimes (ta'zirat) and the abolition of flogging within this category. Conversely, the retention of harsh and sometimes corporal punishments for other non-discretionary crimes (qaire-ta'ziri) reflects the legislator's continued adherence to traditional, outdated methods. It is posited that from both legislative and judicial criminal policy perspectives, a considerable distance remains to achieving the ideal position and fully differentiating the responses of the criminal justice system. The research method in this study is analytical-applied. The paper's objective is to promote the

1. PhD Student in Criminal Law and Criminology, Faculty of Law, Theology and Political Science, Science and Research Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran.

Email: borhan57law@yahoo.com

2. *(Corresponding Author), Professor, Department of Criminal Law and Criminology, Faculty of Law, Shahid Beheshti University, Tehran, Iran.

Email: docnas@mail.com

3. Assistant Professor, Department of Criminal Law and Criminology, Faculty of Law, Theology and Political Science, Islamic Azad University, Science and Research Branch, Tehran, Iran.

Email: Ali@Mahdavi.fr

4. Assistant Professor, Department of Criminal Law and Criminology, Faculty of Law, Theology and Political Science, Islamic Azad University, Science and Research Branch, Tehran, Iran.

Email: Nouroozk@gmail.com

best interests and secure the welfare of children. It is expected that by accurately identifying legislative and judicial challenges in the criminal response to juvenile delinquency and enumerating shortcomings alongside constructive suggestions, this work will provide a groundwork for amending current laws and judicial approaches.

Keywords: Critical Analysis, Delinquency, Children and Juveniles, Graduated Response, Corrective-Oriented Responses.

Excerpted from the Ph.D. thesis entitled “Pathology of the Criminal Policy of Children and Juvenile Offenders in Iran”, Faculty of Law, Theology and Political Science, Science and Research Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran.

Borhan Khatari: Conceptualization, Investigation, Resources, Writing - Original Draft, Writing - Review & Editing, Project administration.

Nasrin Mehra: Conceptualization, Data Curation, Supervision.

Mohammad Ali Mahdavi Sabet: Conceptualization, Data Curation, Supervision.

Nourooz Kargari: Conceptualization, Data Curation, Supervision.

Competing interests: The authors declare that they have no competing interests.

Citation:

Khatari, Borhan, Nasrin Mehra, Mohammad Ali Mahdavi Sabet & Nourooz Kargari. “A Critical Reappraisal of the Response to Juvenile Delinquency within the New Iranian Legislative Approach” *Journal of Criminal Law and Criminology* 13, no. 27 (February 09, 2026), 45-74.

Extended Abstract

Attention to the special characteristics of children and juveniles when responding to their delinquency is a foundational principle of modern penal policy, revealing the necessity of a differentiated approach distinct from criminal responses to adult offenders. Children and juveniles are at a different stage of physical, psychological, emotional, and intellectual development. This fundamental fact means their ability to understand the nature of criminal conduct, its legal effects, and consequences, as well as their capacity for informed decision-making, is not fully formed. Therefore, applying severe and undifferentiated criminal responses is not only incompatible with the logic of criminal justice but can also entail destructive, long-term effects on their socialization and social reintegration. Within this framework, the punitive system's approach to juvenile delinquency should seek responses appropriate to the personality, age, and reformability of this group. This perspective is based on the principle that children in delinquent conduct often lack full criminal intent, and their offenses are influenced more by environmental, familial, and social factors or a weakness in behavioral control than by conscious criminal will. The physical, mental, and intellectual differences between children and adults justify the necessity of designing specific and appropriate criminal responses. A differentiated, corrective-restorative approach to juvenile delinquency is extensively emphasized in the Convention on the Rights of the Child and in other United Nations instruments and strategies. These documents prioritize educational, protective, and social measures over repressive and corporal responses, with the main goal of protecting the best interests of the child and preventing their premature entry into the criminal justice system. Consequently, the legislative criminal policy of many countries in recent decades has moved towards adopting a rehabilitative-protective approach and distancing itself from a purely retributive perspective. In Iran, the enactment of the 2013 Islamic Penal Code indicates a relative shift in the legislator's attitude and a tendency toward rehabilitative and community-based responses to juvenile delinquency. However, a precise examination of the regulations and judicial practices shows that this shift in approach has not been comprehensive, consistent, or unified. In some areas, particularly in crimes with a religious dimension, harsh and traditional responses persist. This situation highlights the necessity of a critical rereading of the response to juvenile delinquency within the new legislative approach.

This research utilizes an analytical-applied method to examine Iran's legislative and judicial criminal policy towards juvenile delinquency. The provisions of the 2013 Islamic Penal Code, previous laws related to the criminal responsibility of children, relevant international instruments and conventions, as well as existing judicial practices, have been studied and analyzed. The data collection method is based on field research and the examination of reliable domestic and international legal sources. Analysis of legal provisions, interpretation of regulations, and evaluation of judicial practices are the primary tools for identifying legislative, judicial, and executive challenges and shortcomings. Within this framework, the article addresses fundamental questions, including whether the change in the Iranian legislator's attitude aligns with internationally accepted standards for criminal responses to children and juveniles; what the legislative and judicial

challenges are in operationalizing non-criminal responses; and what the effects are of the persistence of a retributive perspective in religious-dimension crimes on the status of children and juveniles. The ultimate methodological goal is to provide an analytical basis for a precise and realistic evaluation of the current state of the juvenile criminal justice system.

The research findings indicate that the Iranian legislator, by enacting the 2013 Islamic Penal Code, has taken steps toward moderating criminal responses to children and juveniles. Developments include the provision of non-criminal corrective and educational measures for persons under 15 years of age and the application of mitigated and non-corporal punishments for juveniles. The distinction between the age of majority and the age of entry into the criminal justice cycle for discretionary crimes (*ta'zirat*), along with the elimination of flogging in this category, also indicates the legislator's inclination to reduce corporal and harsh responses. However, closer examination reveals that for other crimes, especially non-discretionary crimes (*gheyr-e ta'ziri*), severe and sometimes corporal responses persist. The most significant shortcomings of the juvenile criminal justice system include the low age of onset for criminal responsibility, a duality in the classification of children and juveniles for religious (of fixed punishments) versus discretionary crimes, the differential age of criminal responsibility between girls and boys, and the basis of the religious age of majority for applying fixed punishments (*hodūd*) and talion (*qisas*). Furthermore, ambiguity in the provisions of Article 91 of the Islamic Penal Code has led to varied judicial interpretations and rulings regarding the criminal responsibility of juveniles. Other important findings include challenges related to liability for blood money (*diyah*), which imposes a heavy financial burden on children and their families, and ambiguity in the execution of some lenient decisions (*qararat-e erfaqi*) by juvenile courts. Despite these shortcomings, a comparison of current penal policy with previous laws shows that the Iranian criminal justice system in recent years, albeit in an uncoordinated manner, has adopted a more lenient and tolerant approach and has moved toward community-based responses.

The research results indicate that the Iranian criminal justice system, despite recent reforms, remains significantly distant from the ideal model of a differentiated and corrective-oriented response to juvenile delinquency. The persistence of a retributive perspective, especially in crimes with a religious dimension, is incompatible with human rights principles and international standards for child protection and can entail deleterious, long-term effects on the social reintegration of children and juveniles. Therefore, fundamental necessities for reforming the system include reviewing the age of criminal responsibility, eliminating the existing dualities between *shar'i* and discretionary crimes, developing restorative justice institutions, strengthening the system of graduated responses, and reducing harsh criminal interventions. Achieving these objectives requires the coordination of legislative and judicial criminal policy and the adoption of a coherent, scientific, and child-centered approach based on the best interests of the child. The ultimate goal of this paper is to secure the welfare of juvenile offenders and provide a foundation for amending current laws and modifying judicial practices toward corrective-oriented, humane, and non-harmful responses.



بازخوانی انتقادی واکنش به بزهکاری اطفال و نوجوانان در رویکرد جدید قانون‌گذاری

برهان خاطری^۱، نسرین مهرا^{۲*}، محمد علی مهدوی ثابت^۳، نوروز کارگری^۴

چکیده

واکنش افتراقی و پاسخ‌دهی اصلاحی - ترمیمی به بزهکاری اطفال و نوجوانان، رویکردی است که هم در کنوانسیون حقوق کودک و هم در بسیاری از اسناد بین‌المللی و راهبردهای سازمان ملل متحد برای حفظ و ارتقای حقوق کودکان، نمایان است. سیاست جنایی تقنینی کشورهای مختلف، هم‌نوایی با راهبردهای ارائه شده و اتخاذ سیاست جنایی افتراقی در برابر اطفال و نوجوانان بزهکار و نگاه تأدیبی - حمایتی است. با تصویب قوانین جدید در سال‌های اخیر، نظام عدالت کیفری ایران، رویکرد اصلاح‌گرایانه و پاسخ‌های اجتماع‌محور را تا حدودی برگزیده است؛ با این حال، در برخی از جنبه‌ها، هنوز رویکرد سزاکرایانه پابرجاست و در اعمال مجازات‌های شدید و نهادهای ارفاقی، بین مجازات‌های شرعی و غیرشرعی، دوگانگی مشاهده می‌شود. تفکیک سن بلوغ از سن ورود به چرخه عدالت کیفری در جرایم تعزیری و طرد مجازات شلاق در همین رسته از مجازات‌ها، از جمله این اصلاحات و نوآوری‌ها به شمار می‌آید؛ در مقابل، تداوم واکنش‌های سخت‌گیرانه و گاه بدنی در سایر جرایم غیر



پژوهشکده حقوق



نوع مقاله: پژوهشی

DOI:

10.22034/jcl.2024.408852.1898

تاریخ دریافت:

۰۸ بهمن ۱۴۰۲

تاریخ پذیرش:

۱۷ خرداد ۱۴۰۳

تاریخ انتشار:

۲۰ بهمن ۱۴۰۴



۱. گروه حقوق کیفری و جرم‌شناسی، دانشکده حقوق، الهیات و علوم سیاسی، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد علوم و تحقیقات، تهران، ایران.

Email: borhan57law@yahoo.com

۲. نویسنده مسئول^{*}، استاد، گروه حقوق جزا و جرم‌شناسی، دانشکده حقوق، دانشگاه شهید بهشتی تهران، ایران.

Email: docnas@mail.com

۳. گروه حقوق جزا و جرم‌شناسی، دانشکده حقوق، الهیات و علوم سیاسی، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد علوم و تحقیقات، تهران، ایران.

Email: Ali@Mahdavi.fr

۴. گروه حقوق جزا و جرم‌شناسی، دانشکده حقوق، الهیات و علوم سیاسی، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد علوم و تحقیقات، تهران، ایران.

Email: Nouroozk@gmail.com

تجزیری، از نمودهای اصرار و بقای مقنن بر شیوه‌های سنتی و منسوخ پیشین است. فرض بر این است که چه از منظر سیاست جنایی تقنینی و چه از حیث سیاست جنایی قضایی، هنوز تا دستیابی به جایگاه ایده‌آل و افتراقی‌سازی کامل واکنش‌های نظام عدالت کیفری، فاصله زیادی باقی است. روش تحقیق در این پژوهش، تحلیلی - کاربردی است و هدف این نوشتار، ارتقای منافع عالی و تأمین مصالح کودکان است؛ از این رو، انتظار می‌رود با شناسایی دقیق و چالش‌های تقنینی و قضایی واکنش کیفری در قبال بزهکاری کودکان و برشمردن کاستی‌ها همراه با پیشنهادها، زمینه اصلاح قوانین جاری و رویکرد قضات، فراهم شود.

کلیدواژه‌ها: آسیب‌شناسی، بزهکاری، اطفال و نوجوانان، واکنش تدریجی، پاسخ‌های اصلاح‌مدار.

برگرفته از رساله دکتری با عنوان «آسیب‌شناسی سیاست جنایی ایران در خصوص اطفال و نوجوانان بزهکار»، دانشکده حقوق، الهیات و علوم سیاسی، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد علوم و تحقیقات، تهران، ایران.

حامی مالی :

این مقاله هیچ حامی مالی ندارد.

مشارکت نویسندگان :

برهان خاطری: مفهوم سازی، تحقیق و بررسی، منابع، نوشتن - پیش نویس اصلی، نوشتن - بررسی و ویرایش، مدیریت پروژه.

نسرین مهرا: مفهوم سازی، نظارت بر داده‌ها، نظارت.

محمدعلی مهدوی ثابت: مفهوم سازی، نظارت بر داده‌ها، نظارت.

نوروز کارگری: مفهوم سازی، نظارت بر داده‌ها، نظارت.

تعارض منافع:

بنا بر اظهار نویسندگان این مقاله تعارض منافع ندارد.

استناددهی:

خاطری، برهان، نسرین مهرا، محمدعلی مهدوی ثابت و نوروز کارگری «بازخوانی انتقادی واکنش به بزهکاری اطفال و نوجوانان در رویکرد جدید قانون‌گذاری»، مجله پژوهش‌های حقوق جزا و جرم‌شناسی ۱۳، ش. ۲۷ (۲۰ بهمن، ۱۴۰۴)، ۴۵-۷۴.

مقدمه

پاسخ‌های اصلاحی، اجتماعی، تربیتی، پاسخ‌های کیفری تعدیل‌یافته و پاسخ‌های جایگزین حبس، به دنبال ضرورت وجود یک سیاست جنایی افتراقی^۵ و کارآمد در قبال کودکان و نوجوانان بزهکار، نمود یافته‌اند. تمایز مواجهه میان اطفال و بزرگسالان، تقریباً در همه جای جهان، در زمینه‌های مختلف آموزشی، اخلاقی، بهداشتی، روان‌شناسی و غیره قابل لمس است. یکی از مصادیق این تمایز، افتراق در واکنش کیفری است. «کنشگران حوزه عدالت کیفری، همواره باید مصالح و منافع عالی‌ه کودکان^۶ را نصب العین خود قرار دهند به طوری که ارتقای شیوه محاکمه و واکنش کیفری در مقابل کودکان، متضمن بخشی از روند توسعه ملی کشورها محسوب می‌شود».^۷

توجه به ویژگی‌های خاص کودکان در فرایند پاسخ‌دهی به بزهکاری آنان در پهنه سیاست کیفری، عاملی است که لزوم برخوردی افتراقی و متمایز از واکنش‌های کیفری به بزرگسالان بزهکار را ضروری می‌سازد. در همین راستا، نظام مقابله‌گر کیفری سعی دارد تا به‌منظور حمایت مؤثرتر از این گروه، پیامدهای کیفری باشخصیت این بزهکاران متناسب باشد و واکنش صحیح را انتخاب کند. این امر به‌عنوان یک اصل موردتوجه است که کودکان در رفتارهای بزهکارانه، فاقد سوءنیت تام هستند؛ علت این امر، تفاوت‌هایی است که هم از حیث جسمی و هم از جهت روحی و فکری، میان اطفال و بزرگسالان وجود دارد. بر همین اساس، واردکردن اطفال در چرخه سیستم عدالت کیفری، مسئله برانگیز است و بر مبنای یافته‌های جرم‌شناسی ژشد مدار، جز در موارد استثنایی و تنها باهدف بازپروری و نه سزادهی، نباید اطفال و نوجوانان موضوع سیستم عدالت کیفری قرار گیرند؛ به‌عبارت‌دیگر، مدل کیفری پیشرو در قبال کودکان، «الگوی حداقل مداخله»^۸ است. «نظام قضایی نوجوانان باید حافظ حقوق و امنیت آنان بوده و سلامت جسمی و روحی آنان را ارتقا بخشد؛ از حبس باید به‌عنوان آخرین راه چاره، استفاده گردد».^۹ «ضمن آنکه، در صورت مداخله نظام عدالت کیفری، باید تمام واکنش‌ها، متناسب با سن و درجات خفیف

5. Differential criminal policy

6. The best interests of children

7. Bevan Hugh Keith; Child Law (London, Butterworth's, 2007) 5.

8. Minimal intervention model

9. The juvenile justice system should uphold the rights and safety and promote the physical and mental well-being of juveniles. Imprisonment should be used as a last resort. (United Nations Rules for the Protection of Juveniles Deprived of Their Liberty: resolution and adopted by the General Assembly (Havana Rules) 1990.

سوءنیت کودکان باشد).^{۱۰} اگرچه در سال‌های اخیر، نظام حقوق کیفری اطفال و نوجوانان، هم از بُعد ماهوی و هم از بُعد شکلی، پیشرفت‌های قابل توجهی داشته است؛ با این حال، فرض بر آن است که هنوز در سیاست جنایی تقنینی و قضایی موجود، چالش‌ها و آسیب‌های فراوانی وجود دارد.

رویکرد عوام‌گرایانه قانون‌گذار و اصرار بر مدل‌های سنتی و ناموفق گذشته و حاکمیت غیرنسبی ملاحظات شرعی در دیدگاه‌ها، باعث گردیده که هنوز نظام عدالت کیفری کودکان در ایران، با اصول پذیرفته شده اسناد بین‌المللی و حقوق بسیاری از کشورهای پیشرفته، متعارض باشد و با رهنمودهای بین‌المللی، فاصله داشته باشد. «بسیاری از صاحب‌نظران، سیاست کیفری تعدیل‌یافته ایران در قبال برخی از جنبه‌های بزهکاری کودکان و نوجوانان را، یک نوع نگرش تفریط مدارانه تلقی می‌کنند».^{۱۱} برخی نیز معتقدند که شدت مقابله در بسیاری از جرایم غیر تعزیری و دارای صبغه شرعی، همچنان باقی است.^{۱۲}

باتوجه به تغییر رویکرد قانون‌گذار ایران در سال ۱۳۹۲ و ارائه مجموعه‌ای پاسخ‌های غیرکیفری تأمینی و تربیتی (در قالب تصمیم) در خصوص اشخاص زیر ۱۵ سال و نیز مجازات‌های تخفیف یافته و غیربدنی در خصوص نوجوانان، سؤالاتی مطرح می‌شود که در این مقاله مورد تحلیل قرار می‌گیرند: نخست آنکه آیا تغییر نگرش مقنن با تمامی معیارهای بین‌المللی در زمینه واکنش‌های کیفری در قبال اطفال و نوجوانان، همخوانی دارد؟ دوم آنکه چالش و آسیب‌های تقنینی، قضایی و اجرایی، عملی نمودن پاسخ‌های غیرکیفری ارائه شده، کدام‌اند؟ سوم آنکه آثار و پیامدهای بقای نگرش سزاگرایانه در جرایم واجد وجهه شرعی در مورد اطفال و نوجوانان چیست؟ و در نهایت، در خصوص هر یک از چالش‌های باقیمانده در نظام پاسخ‌دهی کیفری به بزهکاری کودکان، چه پیشنهاد‌های تقنینی و قضایی می‌توان ارائه داد که هم منطبق با مدل‌های پذیرفته شده روز دنیا و متضمن رعایت قواعد حقوق بشری بوده و بازدارنده و خنثی‌کننده بزهکاری و هم فاقد آسیب‌ها و چالش‌های فعلی باشد؟

علت انتخاب این موضوع آن است که نگارنده مسئول این مقاله، در یک دهه اخیر و هم‌زمان

۱۰. مهدی صبوری‌پور، سیدپوریا موسوی، حقوق کیفری عمومی اطفال و نوجوانان (تهران: نشر میزان، ۱۴۰۲) ۱۰۱.

۱۱. حسین پورمحمی آبادی، سیاست کیفری و کودکان و نوجوانان بزه‌دیده و بزهکار، مجموعه مقالات (تهران: نشر میزان، ۱۳۹۵) ۳۲۸.

۱۲. برهان خاطری، فرایند دادرسی اطفال و نوجوانان بزهکار (تهران: نشر خرسندی، ۱۳۹۵) ۹.

با لازم‌الاجرا شدن قوانین کیفری تحول‌گرای ۱۳۹۲، در سمت‌های قاضی دادگاه اطفال و نوجوانان و رئیس شعبه اول دادگاه کیفری یک ویژه نوجوانان استان کرمانشاه خدمت نموده و در این مدت، استان کرمانشاه در زمینه استفاده از نهادهای جایگزین مجازات سالب آزادی و واکنش‌های اصلاحگر و جامعه مدار در برابر کودکان، طی چند سال، مقام نخست کشوری را کسب کرده است. همچنین، در همایش مشترک معاونت اجتماعی و پیشگیری از وقوع جرم و معاونت حقوقی قوه قضائیه و نمایندگی یونیسف در ایران، آرای صادره از دادگاه اطفال و نوجوانان کرمانشاه، با لحاظ همه معیارهای رأی برتر و از جمله معیار کاهش جمعیت کیفری و توسل به پاسخ‌های غیر کیفری اصلاح مدار، رتبه نخست کشوری را به دست آورد. افزون بر این، در مقایسه کشوری، بیشترین استفاده و استناد به ماده ۹۱ قانون مجازات اسلامی و بهره‌گیری از مجازات‌های تعدیل یافته، به‌جای اعمال مجازات‌های سنگین قصاص و حد و نیز کمترین آمار کودکان نگهداری شده در کانون اصلاح و تربیت نسبت به جمعیت، به این استان اختصاص داشته است که به نمونه‌هایی از آن اشاره خواهد شد.

در این تحقیق، علاوه بر برشمردن آسیب‌ها و چالش‌های قانونی، قضایی و اجرایی نظام اعمال واکنش‌های کیفری در برابر کودکان که حاصل کار عملی و تجربه سالیان اخیر است، بر آنیم که روشن نماییم چگونه با اتخاذ یک سیاست قضایی - مشارکتی منسجم و صحیح با تعدیل تدریجی عدالت کیفری، می‌توان به کاهش محسوس جمعیت کیفری اطفال و نوجوانان بزهکار دست‌یافت؛ همچنین، سعی می‌شود رویه قضایی و شیوه‌های تمسک به مشارکت همه‌جانبه اشخاص حقیقی و حقوقی برای دستیابی به نتیجه مطلوب ارائه شود. با دسترسی به حدود سه هزار رأی صادره از دادگاه اطفال و نوجوانان و دادگاه کیفری یک ویژه نوجوانان و نیز آمار کشوری در زمینه میزان احکام صادره در خصوص جایگزین‌های حبس و آمار افراد زیر هجده سال در کانون‌های اصلاح و تربیت و با تحلیل آنها، نتایجی حاصل شده است که رویکرد دادگاه‌های اطفال و نوجوانان استان کرمانشاه را تا حدود زیادی موفق نشان می‌دهد.

بهره‌مندی از سیاست جنایی مشارکتی در بخش کنشی و اولیه، با آگاهی دادن قاضی دادگاه اطفال و نوجوانان به متولیان نهادهایی چون آموزش و پرورش و بهزیستی و کانون‌های اصلاح و تربیت و برگزاری جلسات هم‌اندیشی با مسئولین این نهادها و انتقال تجربیات در خصوص علل و عوامل ارتکاب بزه توسط اطفال و نوجوانان و تلاش مضاعف برای رفع مجاری آسیب‌ها و خودآگاهی بخشی و توانمندسازی اطفال و نوجوانان با مداخله و مشاوره مددکاران اجتماعی و

جمعیت‌های حامی کودکان، در مواردی محسوس، موجب پیشگیری یا عدم تکرار بزهکاری اطفال و نوجوانان شده است.

توسل به سیاست جنایی مشارکتی در بخش واکنشی و ثانویه، با دخالت‌دادن مردم و نهادهای غیردولتی در فرایند دادرسی کیفری اطفال و نوجوانان، از دیگر تدابیر اتخاذی دادگاه‌های اطفال و نوجوانان کرمانشاه به شمار می‌رود که در آن، در حد مطلوبی از ظرفیت نهادهای مردمی و جامعه محور در واکنش به بزهکاری اطفال و نوجوانان استمداد و استفاده شده است. نمونه‌های این اقدامات عبارت‌اند از ارجاع میانجیگری به اشخاصی چون مدیران و مشاوران مدرسه در پرونده‌های کیفری مطروحه در مدارس یا دخالت‌دادن والدین و درگیر نمودن سایر بستگان کودکان بزهکار، به‌ویژه در پرونده‌های افراد زیر پانزده سال و ارجاع به شوراهای حل اختلاف، سایر نهادهای آموزشی و پرورشی و کلینیک‌های کنترل خشم.

در بُعد آخر، اتخاذ سیاست جنایی قضایی دقیق و همه‌جانبه، با توجه ویژه به رویکرد نظام عدالت ترمیمی و عدول هر چه بیشتر از نظام عدالت کیفری کلاسیک و سزا دهنده و با جلب اعتماد طفل یا نوجوان بزهکار در دادگاه‌های اطفال و نوجوانان استان کرمانشاه به طور قابل توجهی، کنترل بزهکاری و کاهش جمعیت کیفری کودکان را سبب شده است.

نکته قابل ذکر در خصوص پیشینه پژوهش این است که با توجه به بررسی‌های انجام شده، در زمینه انتقادات و چالش‌های واکنش به بزهکاری اطفال و نوجوانان با نگاه به قوانین جدیدالتصویب، اقدام و تحقیق کاملی صورت نگرفته است تا بتوان گزیده‌ای از آن را به‌عنوان پیشینه پژوهش مورد اشاره قرارداد؛ از این رو، آنچه از آسیب‌شناسی پاسخ‌دهی به بزهکاری اطفال و نوجوانان ذکر شده است، مربوط به سیاست‌های تقنینی پیش از اصلاح قوانین موجود است. افزون بر این، عمده پژوهشگران حوزه اطفال و نوجوانان، واکنش‌های کیفری پیش‌بینی شده در قوانین فعلی را عمدتاً فاقد اشکال می‌دانند؛ بنابراین، به‌اختصار به ذکر پژوهش‌هایی پرداخته می‌شود که موضوع آن تا حدودی با موضوع پژوهش حاضر مرتبط است:

۱- آبروشن و سایبانی (۱۴۰۱) در مقاله‌ای با عنوان «جنبه‌های الگوی عدالت کیفری در پاسخ به بزهکاری اطفال و نوجوانان» الگوی رفاه، الگوی مدیریت خطر یا ریسک، الگوی عدالت ترمیمی و الگوی حداقل مداخله را به‌عنوان الگوهای واکنش کیفری نام برده‌اند و به توجه قانون‌گذار ایرانی به هر یک از الگوهای مذکور، طی سالیان فرایند قانون‌گذاری اشاره نموده است.

۲- رنجبر زاده و چمنی (۱۴۰۱) در مقاله‌ای با عنوان «واکنش اجتماعی در مقابل اطفال و

نوجوانان بزهکار» از میان واکنش‌های متنوع در برابر بزهکاری اطفال و نوجوانان، به‌صرف واکنش‌های اجتماعی پرداخته است.

۳- کثیری (۱۳۹۹) در مقاله‌ای تحت عنوان «رویکرد نوین سیاست کیفری ایران در خصوص بزهکاری» به نوآوری‌های قانون مجازات اسلامی ۱۳۹۲ در زمینه بزهکاری اطفال و نوجوانان پرداخته است.

۴- رادمهر و دیگران (۱۴۰۲) در مقاله‌ای با عنوان «سیاست جنایی ایران در قبال بزهکاری اطفال و نوجوانان» با نگاهی تطبیقی به حقوق انگلیس به دیدگاه‌ها و نوآوری‌های قانون‌گذار ایران در سال ۱۳۹۲ و تطبیق موضوع با حقوق انگلستان پرداخته است.

در این نوشتار، در راستای ارتقا منافع عالی و باهدف تأمین مصالح کودکان، با بررسی قوانین موجود و رویه دادگاه‌های اطفال و نوجوانان، به آسیب‌های باقیمانده و چالش‌های تقنینی و قضایی و اجرایی شیوه واکنش در مقابل بزهکاری اطفال (خردسالان) و بزهکاری نوجوانان در قوانین فعلی اشاره و به تحلیل مدل‌ها و پاسخ‌های غیر بدنی و غیر سالب آزادی در نظام عدالت کیفری ایران، در قبال بزهکاری اطفال و نوجوانان در جرایم تعزیری و غیر تعزیری، خواهیم پرداخت و در پایان، پیشنهادهای اصلاحی ارائه می‌گردد.

۱ - تقسیم بندی اطفال و نوجوانان بزهکار و انواع واکنش‌ها

در قوانین کیفری اغلب کشورها، سن معینی برای آغاز مسئولیت کیفری تعیین می‌شود و حسب مورد، پایان نوجوانی را برای ورود به مسئولیت تام مشخص می‌کنند؛^{۱۳} همچنین برای سنین پایین‌تر از سن شروع مسئولیت کیفری، تدابیری بیش از همه، برای پیشگیری و تأمین کودک لحاظ می‌شود. «از جمله مباحث حساس و بحث‌انگیز علوم جنایی و جرم‌شناسی، برخوردی است

13. Freidan, Yenisei , "Age of Criminal Responsibility in terms of comparative law and alternative sanctions for children under criminal responsibility" 2007.

سن مسئولیت کیفری در برخی از کشورها به این ترتیب است:

مصر، کویت، ایرلند، استرالیا، هند، تایلند، آفریقای جنوبی، اردن (۷سال) سوئیس، قطر، سوریه، امارات، یمن، میانمار (۸سال) عمان، اتیوپی، مالت (۹سال) انگلستان، عربستان، اوکراین، سیرالئون (۱۰سال) ترکیه (۱۱سال) هلند، یونان، اسپانیا، پرو، گواتمالا (۱۲سال) فرانسه، لهستان، الجزایر، نیجریه، ازبکستان (۱۳سال) چین، آلمان، ایتالیا، ارمنستان، اتریش، ژاپن، روسیه (۱۴سال) دانمارک، سوئد، نروژ، جمهوری چک، فنلاند (۱۵سال) پرتغال، بلژیک، شیلی، کوبا (۱۶سال) کلمبیا، ونزوئلا، گینه، اکوادور (۱۸سال).

که نظام کیفری در رابطه با اطفال و نوجوانان بزه‌کار از خود نشان می‌دهد.^{۱۴} در نظام‌های حقوقی مختلف، تعیین سن مسئولیت کیفری و به عبارت دیگر، تعیین مرز کمال عقل، از مهم‌ترین مباحث مرتبط با حقوق کیفری اطفال و نوجوانان است. مسئولیت کیفری، از آغاز آن تا پایان سن نوجوانی، معمولاً به طور تدریجی^{۱۵} و غیریکنواخت تحمیل می‌شود و این امر، به علت فرایندی بودن رشد و تکامل کودکان و میزان درک و فهم مفاهیم اجتماعی از سوی آنان است که موجب ضعف یا قوت درجات سوءنیت در بزه‌کاری نیز، است؛ به عبارت دیگر، فرایند ارتقای مسئولیت کیفری اطفال و نوجوانان بعد از دوره «فقدان مسئولیت»^{۱۶} آغاز می‌شود و با طی دوره «مسئولیت نسبی»^{۱۷} به مرحله «مسئولیت مطلق»^{۱۸} وارد شده و استقرار کامل می‌یابد.

در قانون مجازات اسلامی ۱۳۹۲، در مواد ۸۸ و ۸۹، قانون‌گذار، اطفال و نوجوانان بزه‌کار را در جرایم تعزیری، به سه دسته تقسیم نموده است: الف: اطفال زیر ۹ سال تمام شمسی ب: اطفال و نوجوانان ۹ سال تا ۱۵ سال تمام شمسی ج: نوجوانان ۱۵ سال تا ۱۸ سال تمام شمسی. این تقسیم‌بندی در جرایم دارای مجازات حد، قصاص و دیه، به این شرح است: الف: اطفال یا اشخاص غیربالغ زیر ۹ سال (دختران) و ۱۵ سال (پسران) تمام قمری ب: نوجوانان بالغ بالای ۹ سال (دختران) و ۱۵ سال (پسران) قمری تا ۱۸ سال تمام شمسی.

عده‌ای، یک مرحله دیگر را به تقسیم‌بندی فوق اضافه می‌نمایند و معتقدند، «قانون‌گذار، دوره کودکی و نوجوانی را به چهار دوره: بدو تولد تا ۹ سالگی، ۹ تا ۱۲ سالگی، ۱۲ تا ۱۵ سالگی و ۱۵ تا ۱۸ سالگی تقسیم بندی کرده است».^{۱۹}

اگر چه در مجازات‌های حدود و قصاص و دیات، تقسیم‌بندی همچنان بر اساس سن بلوغ شرعی است؛ اما همان‌طور که در مباحث بعدی خواهد آمد، در بحث واکنش‌ها، برخی از قواعد تخفیفی و نهادهای ارفاقی بخش تعزیرات، حاکم است. این برخورد دوگانه، به‌علاوه تمایز بین

14. Bilchik shay, A juvenile justice system for the 21 st Century: (Crime and Delinquency 1998) 44,71.

۱۵. «در قلمرو حقوق کیفری، فرایند انتقال فرد از عدم مسئولیت کیفری تام به مسئولیت جزایی تام، مستلزم طی مراحلی است که از آن به عنوان مسئولیت کیفری تدریجی یاد می‌شود»؛ نک: محمد سعید شفیعی «بررسی انتقادی مراحل تدرج مسئولیت کیفری اطفال و نوجوانان در جرایم تعزیری با نگاهی بر نظام حقوقی فرانسه» پژوهشنامه تطبیقی دادپیشگان، ۱، ۱ (۱۳۹۹)، ۸.

16. Lack of responsibility

17. Relative responsibility

18. Absolute responsibility

۱۹. اصغر یزدانی پور «مسئولیت کیفری اطفال و نوجوانان در قانون مجازات اسلامی ۱۳۹۲» نشریه آراء، ۹ (۱۳۹۷)، ۱۰۱.

پسر و دختر و پایین‌بودن سن ۹ سال جهت آغاز مسئولیت، از جمله چالش‌های طبقه‌بندی کودکان در حقوق ایران است.

۱-۱- واکنش در قبال بزهکاری خُردسالان (اشخاص زیر ۹ سال)

در طبقه‌بندی اطفال و نوجوانان بزهکار در نظام کیفری ایران، خُردسال، طفلی است که دارای سن زیر ۹ سال تمام شمسی است. در قانون سابق مجازات اسلامی سال ۱۳۷۰ در مواد ۴۹ و ۵۰ در بحث مسئولیت جزایی اطفال، قانون‌گذار در خصوص کلیه اطفال غیر بالغ (دختر زیر ۹ سال قمری و پسر زیر ۱۵ سال تمام قمری) قائل به فقدان مسئولیت کیفری بود. این فقدان مسئولیت، هم در تعزیرات وهم در حدود، قصاص و دیات حاکمیت داشت و در صورت نیاز به تربیت، قانون‌گذار اصل را بر تربیت توسط سرپرست نهاده بود و استثنائاً و عندالاقضاء با نظر قاضی، تربیت طفل برای مدتی که در قانون حداقل و حداکثری نیز نداشت، به کانون اصلاح و تربیت واگذار می‌شد. چنانچه فراتر از تربیت، به تنبیه بدنی اطفال ضرورت حاصل می‌شد، تنبیه بایستی به میزان و مصلحت باشد و نوع تنبیه، میزان و مصلحت آن، در سکوت قانون، کاملاً به نظر سرپرست طفل و یا قاضی دادگاه واگذار شده بود.

با اصلاح قانون مجازات اسلامی در سال ۱۳۹۲، مواد ۱۴۷، ۱۴۶، ۱۴۸ این قانون، جایگزین متن مواد ۴۹ و ۵۰ قانون قبلی شد. در قانون جدید، مجدداً به فقدان مسئولیت کیفری افراد نابالغ اشاره شد و اضافه گردید در مورد افراد نابالغ، بر اساس مقررات این قانون، اقدامات تأمینی و تربیتی اعمال می‌شود.^{۲۰} تا این مرحله، در مقایسه با قانون قبلی، قانون‌گذار نخست «تربیت و تنبیه بدنی» را به «اقدامات تأمینی و تربیتی» بدل کرد و از طرفی نیز، اقدامات تأمینی و تربیتی را از نظر نوع و میزان با خارج کردن آن تحت مصلحت اندیشی سرپرست و قاضی دادگاه، به مقررات مندرج در قانون جدید موقوف نمود. این موضوع هم شامل تعزیرات و هم شامل حدود و قصاص است.^{۲۱} با بررسی «مقررات قانونی» ارجاع داده شده، تنها مقرر موجود در خصوص

۲۰. ماده ۱۴۶: «افراد نابالغ مسئولیت کیفری ندارند». ماده ۱۴۸: «در مورد افراد نابالغ، بر اساس مقررات این قانون، اقدامات تأمینی و تربیتی اعمال می‌شود».

۲۱. در تبصره ۲ ماده ۸۸ و قسمت اخیر آن آمده: «هرگاه نابالغ مرتکب یکی از جرائم موجب حد یا قصاص گردد، در صورتی که از دوازده تا پانزده سال قمری داشته باشد به یکی از اقدامات مقرر در بندهای (ت) و یا (ث) محکوم می‌شود و در غیر این صورت یکی از اقدامات مقرر در بندهای (الف) تا (پ) این ماده در مورد آنها اتخاذ می‌گردد» و سن کمتر از ۱۲ سال، شامل کودکان در هر سنی کمتر از آن می‌شود. به‌عنوان مثال در باب حدود در تبصره ۲ ماده ۲۲۱ قانون مجازات اسلامی آمده که:

اطفال، ماده ۸۸ قانون مذکور است که با توجه به مفاد صدر ماده مذکور و تبصره ۲ آن، سن آغاز اتخاذ تصمیمات تأمینی و تربیتی در جرایم تعزیری، حدود و قصاص، ۹ سال تمام شمسی است؛ از این رو، برای سن کمتر از ۹ سال تمام شمسی در قانون جدید، هیچ گونه اقدامی پیش بینی نشده است. در رویه قضایی فعلی معمولاً در جایی که دختر یا پسر زیر ۹ سال، به علت ارتکاب بزه یا هر خطای دیگری به دادگاه اطفال و نوجوانان معرفی می‌شوند، قاضی دادگاه اطفال و نوجوانان، با وحدت ملاک و توسل به اقدامات تأمینی - تربیتی ماده ۸۸ روش‌هایی چون نصیحت (بند پ) تنظیم صورتجلسه با حضور طفل و والدین یا سرپرستان قانونی وی و اخذ تعهد از آنان به تربیت طفل و ارشادات لازم در این خصوص (بند الف) معرفی طفل به عنوان طفل در معرض خطر به مرکز نگهداری کودکان تحت نظر سازمان بهزیستی جهت بیتوته نمودن، تغذیه و تشکیل پرونده مددکاری جهت اقدامات بعدی، وفق قانون حمایت از اطفال و نوجوانان (بندهای الف و ب) را اعمال می‌کند.

نکته قابل ذکر است آنکه در قانون مجازات اسلامی ۱۳۹۲ و مطابق بند ت ماده ۱۵۸ نیز، اگر اقدامات والدین و اولیاء قانونی و سرپرستان صغار که به منظور تأدیب یا حفاظت آنها انجام شود، مشروط بر اینکه اقدامات مذکور در حد متعارف و حدود شرعی تأدیب و محافظت باشد، قابل مجازات نیست و این به نوعی اشاره ضمنی به بقای حق تربیت طفل با مصلحت اندیشی سرپرست یا ولی طفل، حتی در سنین پایین است. رویه قضایی فعلی نیز، تنبیه و تربیت متعارف توسط والدین را از علل موجهه می‌داند. مطلق عدم تجویز قانونی اقدامات تأمینی و تربیتی برای اطفال کمتر از ۹ سال تمام شمسی، اگر چه صحیح و قانونی و بنابر اصل فقدان مسئولیت اطفال و خروج موضوعی آنان تا سنین خاصی از چرخه عدالت کیفری است؛^{۲۲} اما گاهی در نظر برخی جرم‌شناسان و از باب پیشگیری زودرس در جرایم شدید، (نظیر قتل عمدی، سرقت های مقرون

«هرگاه طرفین یا یکی از آنها نابالغ باشد، زنا محقق است لکن نابالغ مجازات نمی‌شود و حسب مورد به اقدامات تأمینی و تربیتی مقرر در کتاب اول این قانون محکوم می‌گردد». همینطور در ماده ۱۴۰ قانون مذکور آمده که: «مسئولیت کیفری در حدود، قصاص و تعزیرات تنها زمانی محقق است که فرد حین ارتکاب جرم، عاقل، بالغ و مختار باشد».

۲۲. کودک زیر سن قانونی مسئولیت کیفری، نباید مشمول اتهامات جزایی باشد.

Article 13:

c) No child who is under the legal age of criminal responsibility should be subject to criminal charges.
Guidelines for Action on Children in the Criminal Justice System, By Economic and Social Council Resolution, 1997.

به آزار و خشونت‌ها) اقدامات تأمینی و تربیتی و آموزشی، لازم می‌شود؛^{۲۳} از این رو، می‌توان این گزینه را به‌عنوان یکی از آسیب‌های موجود در حوزه واکنش‌ها در برابر کودکان ذکر و کلی‌گویی ماده ۱۴۸ و عدم تعیین مصادیق اقدامات تأمینی و تربیتی در خصوص کودکان خردسال را از چالش‌های موجود برشمرد. در برخی از نظام‌های کیفری که از نظریه «مداخله پیشدستانه نظام عدالت کیفری»^{۲۴} تبعیت می‌نمایند، اتخاذ این راهبرد، مبتنی بر مداخله زودرس یا پیشگیری زودرس و مدیریت خطر است.^{۲۵}

۲-۱- واکنش در قبال بزهکاری خردسالان در موضوعات مالی

در مواد ۸۸ و ۱۴۸ به جرایمی که مستلزم پرداخت «دیه» باشد، پرداخته نشده است؛ اما در ماده ۹۲ این قانون اشاره شده که «در جرایمی که مستلزم پرداخت دیه یا هر ضمان مالی دیگری است، دادگاه اطفال و نوجوانان مطابق مقررات مربوط، به پرداخت دیه و خسارت حکم می‌کند». در بررسی مقررات و مواد قانونی مربوط به پرداخت دیه و مسئولیت کودکان خردسال و اطفال و عاقله آنان در پرداخت دیه، با مشکلاتی مواجه می‌شویم که به آنها اشاره می‌کنیم.

برخلاف ماده ۵۰ قانون مجازات اسلامی ۱۳۷۰ که در قتل و ضرب و جرح ارتكابی توسط نابالغ، عاقله را ضامن پرداخت دیه دانسته بود، در قانون مجازات اسلامی ۱۳۹۲، در مواردی مسئولیت پرداخت دیه، بر عهده کودکان و اطفالی قرار گرفته که دادگاه‌های اطفال و نوجوانان و اجرای احکام دادگاه‌ها را در این خصوص، با مشکلات جدی مواجه می‌نماید. در ماده ۴۶۷ قانون مجازات اسلامی ۱۳۹۲ مقرر «عاقله مکلف به پرداخت دیه جنایت‌های کمتر از موضعه نیست، هر چند مرتکب، نابالغ یا مجنون باشد». نابالغ شامل کودک از تولد تا سن بلوغ است و از طرفی به‌طور نمونه؛ دیه جراحات موضعه، مطابق بند ۷ ماده ۷۰۹ همین قانون، پنج صدم دیه کامل است؛^{۲۶} به‌طور مثال چنانچه دختر یا پسر پنج ساله، جراحاتی به هر طریق به کودک یا فرد دیگری در حد جرح سمحاق، که مطابق بند ۷ ماده ۷۰۹ قانون مذکور، چهار صدم دیه کامل دارد، وارد کند،

۲۳. نیوشا قهرمانی افشار و دیگران، «پیشگیری زودرس در سیاست جنایی ایران با نگرشی بر تعالیم فقهی» فصلنامه فقه و مبانی حقوق اسلامی، ۳، ۴۱ (۱۳۹۸) ۱۱۷.

24. Early intervention of criminal justice system

25. King & Resodihardjo, "Dealing with high risk prisoners in the Netherlands and England and Wales", 2010, p 65.

۲۶. پنج صدم دیه کامل به نرخ دیه در سال ۱۴۰۳ که هر درصد دوازده میلیون تومان تعیین شده، مبلغ شصت میلیون تومان است.

خود کودک پنج ساله! ضامن دیه است.^{۲۷} از طرفی نیز در مواردی که عاقله ضامن پرداخت دیه شود، در صورت عدم توانایی از پرداخت ظرف سه سال قمری، مطابق ماده ۴۷۰ قانون مذکور، دیه از بیت‌المال پرداخت می‌شود؛ ولی در حالتی که طفل، ناتوان از پرداخت دیه باشد، در هیچ یک از مواد قانونی، به پرداخت دیه از بیت‌المال و یا پرداخت جایگزین اشاره نشده، که این موضوع یکی از چالش‌های واکنش کیفری علیه کودکان خردسال است که موقعیتی دشوار و استرس‌زا برای اطفال ایجاد می‌نماید. در روبه قضایی فعلی، ناچاراً واحدهای اجرای احکام کیفری، به نهادهای خیریه و یا ستاد دیه برای پرداخت محکومیت کودکان در این موارد متوسل می‌شوند.

قانون‌گذار راجع به جبران ضرر و زیان ناشی از جرم نیز، مطابق مواد ۹۲ و ۴۶۶ قانون مجازات اسلامی و ماده ۱۲۱۶ قانون مدنی،^{۲۸} مسئول جبران خسارات وارده را، کودک یا طفل در هرسنی، حتی پایین‌تر از ۹ سال تعیین نموده که در حقیقت مشکلات و آسیب‌های فراوانی در مرحله اجرای حکم در واحدهای اجرای احکام کیفری برای شاکی و طفل مرتکب، همانند موضوع دیه که اشاره شد، ایجاد نموده است.

۲- واکنش و تصمیمات در قبال بزهکاری اطفال (تا ۱۵ سال)

مبنای سن مسئولیت کیفری در قوانین ایران، شرع است. از نظر شرع اسلام، با بلوغ؛ سن مسئولیت کیفری آغاز می‌شود. سن بلوغ برای پسر ۱۵ سال تمام قمری و برای دختر ۹ سال تمام قمری^{۲۹} است. در قانون مجازات اسلامی ۱۳۷۰ به صراحت، سن بلوغ جنسی، به‌عنوان حداقل سن مسئولیت کیفری، لحاظ گردید که از جمله موضوعات بحث‌انگیز این قانون، پایین بودن حداقل سن مسئولیت اطفال بود.^{۳۰} در قانون مجازات اسلامی ۱۳۹۲ بار دیگر همان سن بلوغ جنسی، به‌عنوان سن مسئولیت کیفری تکرار شده است؛ اما قانون‌گذار در جرایم تعزیری، بین سن مسئولیت کیفری و بلوغ کیفری، تفکیک قائل شد.

۲-۱- واکنش و تصمیمات در قبال بزهکاری اطفال در جرایم تعزیری

وضع اقدامات تأمینی و تربیتی متعدد، تحت عنوان «اتخاذ تصمیم» و نه تعیین مجازات، برای

۲۷. از سال ۱۳۹۴ تا ۱۴۰۲، حدود ۸۵ رأی بر محکومیت کودکان زیر ۹ سال، به پرداخت دیه کمتر از ۵ درصد دیه کامل، در دادگاه اطفال نوجوانان کرمانشاه صادر شده است.

۲۸. ماده ۱۲۱۶ قانون مدنی: «هر گاه صغیر یا مجنون یا غیر رشید باعث ضرر غیر شود، ضامن است».

۲۹. معادل شمسی آن برای پسر ۱۴ سال و ۶ ماه و ۱۷ روز و برای دختر ۸ سال و ۸ ماه و ۲۳ روز است.

۳۰. ماده ۴۹ قانون مجازات اسلامی سال ۱۳۷۰.

اطفال و اشخاص در بازه سنی ۹ تا ۱۵ سال تمام شمسی، در ماده ۸۸، از نوآوری‌های قانون مجازات اسلامی ۱۳۹۲ بود. مطابق این ماده که تا حدی طولانی‌ترین ماده این قانون نیز محسوب می‌شود، دادگاه در جرایم تعزیری، مختار است تا، یکی از پنج مورد تصمیم زیر را اتخاذ کند:

الف: تسلیم به والدین یا اولیا یا سرپرست قانونی

ب: تسلیم به اشخاص حقیقی یا حقوقی دیگر (غیر از والدین) به تشخیص دادگاه

پ: نصیحت به وسیله قاضی دادگاه

ت: اخطار و تذکر و اخذ تعهد کتبی

ث: نگهداری در کانون اصلاح و تربیت

در این ماده، بدون اشاره به اینکه کدام‌یک از تصمیم‌های بند اول تا چهارم، راجع به کدام‌یک از درجات جرایم تعزیری قابل اعمال است، آزادی عمل در اختیار قاضی قرار گرفته است؛ و تنها در بند پنجم از تصمیمات مذکور، (بند ث)، هم مدت نگهداری در کانون اصلاح و تربیت (سه ماه تا یک سال) تعیین شده و هم اعمال این تصمیم صرفاً در مورد جرایم تعزیری درجه یک تا پنج، قابل اعمال دانسته شده است.

از جمله اشکالات و آسیب‌های موجود در ماده ۸۸ قانون مجازات اسلامی که در کار قضایی نمود بیشتری دارد، آنست که: نخست، مطابق تبصره یک این ماده، نگهداری در کانون اصلاح و تربیت از سه ماه تا یک سال، راجع به اطفال و اشخاصی که دارای سن ۱۲ تا ۱۵ سال تمام شمسی هستند، در جرایم تعزیری درجه یک تا پنج «الزامی» است، که این الزام، همچنان که بعداً در ماده ۸۹ قانون مجازات اسلامی خواهیم دید، حتی راجع به اشخاص نوجوان سنین ۱۵ تا ۱۸ سالگی وجود ندارد. معلوم نیست بر چه اساس قانون‌گذار، اختیار تصمیم‌گیری را از قاضی دادگاه اطفال و نوجوان در این مورد سلب نموده است.^{۳۱} دوم اینکه، در این ماده برای «اخذ تعهد» از والدین طفل بزهکار و یا خود طفل بزهکار، ضمانت اجرایی مقرر نشده است و مشخص نیست در صورت نقض تعهدات اخذ شده^{۳۲} به شرح بندهای الف و ت این ماده قانونی، تصمیم

۳۱. هر چند به عقیده نگارنده، می‌توان مطابق مواد ۹۳ و ۹۴ قانون مجازات اسلامی، از الزام مقرر در تبصره یک ماده ۸۸ عدول نموده و نگهداری در کانون اصلاح و تربیت را به اقدام دیگری تبدیل نمود و یا صدور حکم را تعویق و یا اجرای تصمیم مذکور را تعلیق نمود.

۳۲. موارد زیادی از تکرار بزهکاری توسط اطفال و نوجوانان به علت سهل انگاری والدین در انجام وظایف و تعهدات داده شده

بعدی دادگاه اطفال و نوجوانان و ضمانت اجرای آن چیست؟ سوم اینکه، بنابر رویه موجود، برخی از قضات، در مواردی که اشخاص بین ۹ تا ۱۵ سال، مرتکب برخی از جرایم خطرناک مثل چاقو کشی می‌شوند، با تفسیر اینکه در بند ب ماده ۸۸، قانون اصلاح و تربیت نیز مشمول اشخاص حقوقی جهت نگهداری طفل محسوب می‌شود، اطفال مذکور را به قانون اصلاح و تربیت معرفی می‌نمایند، که مشخص نیست آیا با توجه به ابهام قانون، چنین تفسیری صحیح است یا خیر؟ چهارم اینکه، نحوه صدور رأی و اتخاذ تصمیم در پایان دادرسی، راجع به برخی از تصمیمات، از جمله نصیحت به وسلیه قاضی دادگاه، مبهم و با مشکل شیوه دادرسی و ضمانت اجرا مواجه است. رویه قضایی در دادگاه اطفال و نوجوانان آن است که اکثر موضوعات ماده ۸۸ را صورتجلسه و همان صورتجلسه را به عنوان متن دادنامه درج می‌نمایند.

عدم شمول ظاهر ماده ۹۴ قانون مجازات اسلامی،^{۳۳} در خصوص اشخاص زیر ۱۵ سال تمام شمسی نیز یکی از ایرادات است؛ زیرا در این ماده، اعمال مقررات تعویق صدور حکم و تعلیق اجرای مجازات، در خصوص «مجازات نوجوانان» پیش‌بینی شده است و نه «تصمیمات» مربوط به «اطفال».

۲-۲- واکنش و تصمیمات در قبال بزهکاری اطفال در جرایم غیر تعزیری

در قانون مجازات اسلامی ۱۳۹۲، قانون‌گذار، مبنای محاسبه سن بزهکاری اطفال و نوجوانان در جرایم تعزیری را سال شمسی، ولی در حدود و قصاص و دیات، سال قمری، قرار داده است؛ بنابراین، هرگاه نظر قانون‌گذار بر این باشد که ملاک محاسبه بر اساس سال قمری است، از کلمات شرعی، «بالغ» و «نابالغ» استفاده کرده است. مطابق تبصره ۲ ماده ۸۸ قانون مجازات اسلامی، «هرگاه نابالغ مرتکب یکی از جرایم موجب حد یا قصاص شود، در صورتی که ۱۲ تا ۱۵ سال قمری را داشته باشد، به یکی از اقدامات مقرر در بندهای (ت) و یا (ث) محکوم می‌شود، در غیر این صورت، یکی از اقدامات مقرر در بندهای (الف) تا (پ) این ماده در مورد آنها اتخاذ می‌گردد».

گزارش می‌شود و لکن قاضی دادگاه اطفال و نوجوانان ضمانت اجرای روشنی برای اعمال و پاسخی در برابر نقض تعهد توسط والدین، پیش روی ندارد. ضمن آنکه قواعد و مقررات تکرار جرم، طبق ماده ۱۳۸ قانون مجازات اسلامی، مشمول خود اطفال نیز نمی‌شود.

۳۳. ماده ۹۴ قانون مجازات اسلامی: «دادگاه می‌تواند در مورد تمام جرایم تعزیری ارتكابی توسط نوجوانان، صدور حکم را به تعویق اندازد یا اجرای مجازات را معلق کند».

در قانون مجازات اسلامی، در بخش حدود، دوازده جرم دارای مجازات حد^{۳۴} پیش‌بینی شده است که عمدتاً مجازات آنها شدید و بدنی است. همچنین مجازات قصاص برای جرایم قتل عمدی و جنایت عمدی بر اعضاء تعیین شده است؛ به گونه‌ای که در قانون مجازات اسلامی سابق ۱۳۷۰، در این جرایم، برای مرتکب نابالغ، هیچ اقدام تأمینی و تربیتی مقرر نشده بود؛ اما در قانون سال ۱۳۹۲، برای مرتکب نابالغی که سن او بین ۱۲ تا ۱۵ سال قمری باشد، یکی از دو اقدام تأمینی، یعنی اخطار و تذکر و اخذ تعهد کتبی و یا نگهداری در کانون اصلاح و تربیت به مدت سه ماه تا یک سال، پیش‌بینی شده است. پیش‌بینی این واکنش اگرچه خلاف ظاهر مواد ۱۴۰ و ۱۴۶ قانون مجازات اسلامی، در باب فقدان مسئولیت کیفری اشخاص نابالغ به نظر می‌رسد، اما از جهت پیشگیری از تکرار بزه و به‌عنوان یک اقدام تأمینی - تربیتی که گاه برای حفظ جان طفل نیز ضروری می‌شود، قابل دفاع است.^{۳۵}

در خصوص دیه نیز در صورتی که فرد نابالغ، مرتکب جرایمی علیه تمامیت نفسانی (قتل نفس و مادون قتل) شود و رفتار وی مستلزم پرداخت دیه باشد، مطابق بند ب ماده ۲۹۲ قانون مجازات اسلامی، خطای محض محسوب و مطابق ماده ۴۶۳ قانون مذکور، عاقله مسئول پرداخت دیه است. همان ایرادی که در خصوص مرتکبین خردسال (اشخاص زیر ۹ سال) در مبحث قبلی اشاره شد، در خصوص مسئولیت پرداخت دیه توسط اطفال کمتر از ۱۵ سال قمری نیز وارد است؛ چرا که مطابق ماده ۴۶۷ قانون مجازات اسلامی، عاقله ضامن پرداخت دیه کمتر از دیه جرح موضعه (۵ درصد دیه کامل) نیست و در اینجا نیز مسئولیت پرداخت دیه برعهده نابالغ است که به مشکلات و آسیب‌های این واکنش، قبلاً اشاره گردید.

چالش‌ها و آسیب‌های این بحث آن است که: نخست، اقدامات تأمینی و تربیتی تعیین شده برای جرایم شدید افراد ۱۲ تا ۱۵ سال قمری، در مواردی خفیف به نظر می‌رسد؛ به گونه‌ای که برای ارتکاب جرم قتل عمدی، اقدامات مذکور کافی نیست و در مواردی که چنین جرایمی رخ داده است؛ بر اساس تجربه حاصل از دادگاه‌های اطفال و نوجوانان، انتظارات جامعه و اولیای دم

۳۴. جرایم دارای مجازات حد، در قانون مجازات اسلامی ۱۳۹۲ عبارتند از: ۱. زنا ۲. لواط ۳. تخیذ ۴. مساحقه ۵. قوادی ۶.

قذف ۷. سب نبی ۸. مصرف مسکر ۹. سرقت ۱۰. محاربه ۱۱. بغی ۱۲. افساد فی الارض

۳۵. به‌عنوان مثال در زمان خدمت نگارنده در دادگاه اطفال و نوجوانان، در پرونده قتل عمدی با چاقو که توسط پسر چهارده ساله بنام س.د در سال ۱۳۹۵ واقع گردید، مرتکب به یکسال نگهداری در کانون اصلاح و تربیت و عاقله وی نیز به پرداخت دیه مقتول محکوم گردیدند که، مادر مرتکب دارای انتظار و توقع ماندن فرزندش حتی برای مدت بیشتر از یکسال در کانون اصلاح و تربیت، برای اصلاح و امنیت وی بود.

از واکنش‌ها، بیش از مقررات قانونی بوده است.

دوم اینکه، مقرر تبصره ۲ ماده ۸۸ قانون مجازات اسلامی، با عنایت به کلمه «نابالغ» و تعیین سن ۱۲ تا ۱۵ سال قمری، صرفاً شامل اطفال «پسر» می‌شود و این تخفیف و ارفاق قانونی، به شکلی نابرابرانه، شامل دختران نمی‌شود؛ زیرا دختر در سن ۹ سال قمری از نظر قانون، بالغ محسوب می‌شود و در خصوص دختران بالغ کمتر از ۱۵ سال، صرفاً می‌توان به اختیار مقرر در ماده ۹۱ قانون مجازات اسلامی تمسک جست که بحث آن در ادامه خواهد آمد. سوم اینکه، در قسمت اخیر تبصره ۲ ماده ۸۸ اشاره شده است که چنانچه نابالغ، مرتکب جرایم حد و قصاص شود و سن او کمتر از ۱۲ سال قمری باشد، به شرح بندهای الف، ب و پ برای او اقدام تأمینی و تربیتی مقرر می‌شود که علاوه بر ایراد خفیف بودن این واکنش، در جرایم شدید، مشخص نیست کمتر از ۱۲ سال قمری، تا چه سنی را در بر می‌گیرد.

۳- واکنش در قبال نوجوانان بزهکار (۱۵ تا ۱۸ سال)

برخلاف بزرگسالان، اصل بر آن است که واکنش‌ها علاوه بر اطفال، در قبال نوجوانان نیز رویکرد غیرکیفری داشته و هدف اصلاح و تربیت باشد. یکی از نظریات جرم‌شناسی معاصر، «نظریه کمینه‌گرایی حقوق کیفری»^{۳۶} بر پایه اصل حداقلی و فرعی بودن حقوق جزا در خصوص اطفال و نوجوانان است که بیش از همه، تدابیر تأمینی و تربیتی غیرکیفری را پیشنهاد می‌دهد»^{۳۷} در واقع «پاسخ نظام عدالت کیفری به بزهکاری نوجوانان نیز باید مبتنی بر، رویکردی اصلاح‌گرانه و غیر سزادهی باشد».^{۳۸}

در رهنمود سال ۲۰۰۲ سازمان ملل متحد، تحت عنوان «اصول بنیادین استفاده از برنامه‌های ترمیمی در امور کیفری» بر ضرورت استفاده از برنامه‌های عدالت ترمیمی^{۳۹} نسبت به نوجوانان بزهکار تأکید شده است.^{۴۰} نوجوانان به جهت ضعف و کاستی درجه سوءنیت آنان در بزهکاری، مستحق واکنش سزاگرایانه تام نیستند، بلکه بیش از همه، به جهت شخصیت آموزش‌پذیر و درمان‌پذیرشان، واکنش‌ها باید جنبه اصلاحی و تلقین‌هنجارپذیری داشته باشد.

36. Minimalism theory of criminal law

۳۷. شیما شفیعی، مهرداد رایجیان اصلی، «پاسخ‌های فرایند کیفری به کودکان و نوجوانان از منظر حقوقی - جرم - شناختی، با

رویکرد تطبیقی به حقوق ایران و کانادا» دو فصلنامه علمی حقوق تطبیقی، ۲۰۹ (۱۴۰۱)، ۶۳.

۳۸. شاملو، باقر، عدالت کیفری و اطفال، چاپ اول، (تهران: نشر جنگل جاودانه، ۱۳۹۱)، ۱۹۴.

39. Restorative justice programs

۴۰. هوارد زهر، کتاب کوچک عدالت ترمیمی، ترجمه: حسین غلامی، چاپ سوم، (تهران: نشر مجد، ۱۳۹۰)، ۱۲۰.

«واکنش‌ها در مقابل نوجوانان باید مبتنی بر «اصل تناسب» باشد و از تمام ابزارهای اجتناب از ضمانت اجراهای تنبیه بدنی دوری جست، به عبارت دیگر یک «مجازات شایسته» باید در مورد نوجوان اعمال گردد».^{۴۱}

۳-۱ - واکنش در قبال بزهکاران نوجوان در جرایم تعزیری

یکی دیگر از نوآوری‌های قانون مجازات اسلامی ۱۳۹۲، وضع ماده ۸۹ در خصوص تعدیل مجازات‌های سرکوبگرانه راجع به نوجوانان بین سنین ۱۵ تا ۱۸ سال تمام شمسی بود که قانون‌گذار در جرایم تعزیری اعمال نمود. به موجب این ماده قانونی، قاضی دادگاه اطفال و نوجوانان در تمام درجات «جرایم تعزیری» در خصوص نوجوانان، باید مجازات‌ها را حسب مورد به شرح زیر تعیین نماید:

الف: نگهداری در کانون اصلاح و تربیت

ب: انجام خدمات عمومی رایگان

ج: جزای نقدی

بدین ترتیب، کلیه صور مجازات‌های بدنی و شلاق، در جرایم تعزیری در مورد نوجوانان حذف شد و در نوع و میزان مجازات‌های تعیین شده برای نوجوانان، نسبت به بزرگسالان، ارفاق و تخفیف آشکاری اعمال گردید و به جای مجازات حبس، نگهداری در کانون اصلاح و تربیت، با امکان بازبینی،^{۴۲} پیش‌بینی شد.

ازجمله آسیب‌های واکنش به بزهکاری نوجوانان در جرایم تعزیری آن است که: نخست، انجام خدمات عمومی رایگان از سوی نوجوانان به رضایت آنان منوط نشده است و در ماده ۸۹ برخلاف ماده ۸۴ که رضایت بزرگسالان را در فصل جایگزین‌های حبس برای انجام خدمات عام المنفعه، شرط دانسته است، در خصوص نوجوانان قانون‌گذار ساکت است؛ حال آنکه این موضوع «از یک سو با کرامت ذاتی انسان در تقابل است و از سوی دیگر با قانون منع کار اجباری، سازگار نیست، ملاحظه جهات یاد شده اقتضا دارد که محکوم بتواند، انجام خدمات عمومی رایگان را به‌عنوان یکی از کیفرها، انتخاب کند. در غیر این صورت، مقنن در عمل، مرتکب سیر

41. United Nations Standard Minimum Rules for the Administration of Juvenile Justice, (Beijing Rules).1985, article 5.

۴۲. با عنایت به اینکه نوجوانان محروم از آزادی، شدیداً در برابر سوءاستفاده، بزه‌دیده‌گی و نقض حقوق خویش، آسیب پذیر هستند؛ باید طول مدت مجازات توسط مرجع قضایی بدون منع امکان آزادی پیش از موعد، تعیین گردد.

United Nations Rules for the Protection of Juveniles Deprived of Their Liberty: resolution and adopted by the General Assembly (Havana Rules).1990, article 1.

قهقرایی و برگشت به عصر برده‌داری خواهد شد».^{۴۳}

دو اینکه، در صورت عدم پرداخت جزای نقدی از سوی نوجوانان، ضمانت اجرایی مقرر نشده است.^{۴۴} سوم اینکه، مطابق تبصره ۲ ماده ۸۹ قانون مجازات اسلامی، «دادگاه می‌تواند با توجه به وضع متهم و جرم ارتكابی، به جای صدور حکم به مجازات نگهداری یا جزای نقدی موضوع بندهای (الف) تا (پ) این ماده، به اقامت در منزل در ساعاتی که دادگاه معین می‌کند یا به نگهداری در کانون اصلاح و تربیت در دو روز آخر هفته حسب مورد، برای سه ماه تا پنج سال حکم دهد»؛ حال آنکه برای اعمال این تبصره، هیچ‌گونه ضابطه و شیوه اجرایی مشخصی تعیین نشده است و معلوم نیست آیا، مطابق ماده ۶۲ قانون مجازات اسلامی، سیستم نظارت الکترونیکی اجرا می‌شود یا خیر؟ همچنین، در خصوص قسمت اخیر تبصره نیز، راجع به حضور بزهکار نوجوان در دو روز آخر هفته در کانون اصلاح و تربیت، با توجه به مشکلات اجرایی و عملی آن در رویه قضایی فعلی، تاکنون موردی از صدور حکم به این شیوه مشاهده نشده است.

۳-۲ - واکنش در قبال بزهکاری نوجوانان در جرایم غیر تعزیری

این سخن گزاف نیست که مهم‌ترین تحول و نوآوری قانون مجازات اسلامی ۱۳۹۲، رویکرد قانون‌گذار در قبال مجازات‌های حد و قصاص نسبت به اشخاص نوجوان بود، که به نوعی مسیر تعدیل مجازات‌هایی بدنی سنگین و چالش‌زای بین‌المللی^{۴۵} در خصوص نوجوانان را، تسهیل نمود. مستند این تغییر ماده ۹۱ قانون مذکور است که به موجب آن «در جرایم حد یا قصاص، هرگاه افراد بالغ کمتر از هیجده سال، ماهیت جرم انجام شده و یا حرمت آن را درک نکنند و یا در رشد و کمال عقل آنان شبهه وجود داشته باشد، حسب مورد با توجه به سن آنها به مجازات‌های

۴۳. عبدالعلی، توجهی، آسیب‌شناسی قانون مجازات اسلامی، (تهران: نشر مرکز مطبوعات و انتشارات قوه قضاییه، ۱۳۹۴)، ۴۹.

۴۴. مطابق نظریه مشورتی اداره حقوقی قوه قضاییه به شماره ۷/۱۴۰۰/۱۶۵۴ مورخ ۱۴۰۰/۱۲/۲۱ «... چون شخص غیر رشید از مداخله در امور مالی خود ممنوع است و فاقد اهلیت قانونی برای پرداخت محکوم به است، منتع از پرداخت محسوب نمی‌شود و بازداشت وی به استناد ماده ۳ قانون نحوه اجرای محکومیت‌های مالی مصوب ۱۳۹۴ فاقد موجب قانونی است».

۴۵. تعیین کیفرهای سنگین و علی‌الخصوص مجازات سلب حیات برای بزهکاران زیر ۱۸ سال، همچنان از مسائل چالش برانگیز حقوق کیفری ایران است که دارای بازتاب بین‌المللی بوده و اتهام نقض حقوق بشر را متوجه دستگاه قضایی ایران می‌نماید. در هر مورد که نوجوان زیر ۱۸ سال، قصاص یا اعدام شده است، سازمان عفو بین‌الملل و کمیته‌ها و مراجع حامی حقوق کودکان، اعمال آن را تحت عنوان، مجازات غیر قانونی «کودک مجرم»، خلاف موازین حقوق بشر و ماده ۳۷ کنوانسیون حقوق کودک و ماده ۶ کنوانسیون حقوق مدنی و سیاسی می‌دانند.

پیش‌بینی شده در این فصل محکوم می‌شوند». به موجب تبصره این ماده: «دادگاه برای تشخیص رشد و کمال عقل می‌تواند، نظر پزشکی قانونی را استعمال یا از هر طریق دیگر که مقتضی بداند، استفاده کند».

از جمله انتقادات و آسیب‌هایی که هنوز در خصوص این تحول جسورانه به چشم می‌خورد، آن است که نخست، قمری یا شمسی بودن سال در ماده ۹۱ ذکر نشده است؛ هر چند با مطالعه فصل دهم قانون مجازات اسلامی، بیش از هر چیز سال شمسی به ذهن متبادر می‌شود.

دوم اینکه، ضابطه و مبنای تعیین «یکی از مجازات‌های مقرر در این فصل»، به جای حد یا قصاص، مشخص نشده است و معلوم نیست قاضی دادگاه آیا صرفاً با توجه به کلمه «مجازات»، ماده ۸۹ را اعمال می‌نماید و یا می‌تواند با توجه به سن مرتکب، هم ماده ۸۸ و هم ماده ۸۹ را مستند قرار دهد. از سوی دیگر، تطبیق هر یک از مجازات‌های حد و قصاص، با بندهای مختلف مواد ذکر شده در عمل آسان نیست. ضمن آنکه همان‌طور که قبلاً اشاره شد، قانون‌گذار دانسته یا ندانسته! با قید کلمه نابالغ در تبصره ۲ ماده ۸۸، به شکلی تبعیض آمیز و نابرابرانه، دختران زیر ۱۵ سال را از «ارفاق حتمی» تمسک قاضی به جایگزین‌های حد و قصاص، به طور ضمنی حذف نمود و با درج کلمه بالغ در ماده ۹۱، همه دختران بالغ زیر ۱۸ سال را، در جرایم حد و قصاص، مشمول «ارفاق اختیاری و قضایی» این ماده دانسته است.

سوم اینکه، بهتر بود، قانون‌گذار در خصوص کیفر «اعدام» نیز تعیین تکلیف می‌کرد تا قضات دادگاه‌ها در جرایمی که مجازات آنها اعدام است (همانند جرایم مواد مخدر و مانند آن) بدون ابهام، ماده ۹۱ را اعمال کنند.^{۴۶}

چهارم اینکه، تبعیض در اجرای ماده ۹۱ عملی خطرناک و غیر قابل جبران است و شایسته بود تا اعمال این ماده، به طور مطلق در خصوص کلیه افراد زیر ۱۸ سال تمام شمسی، یکسان اجرا می‌شد؛ زیرا با اختیاری شدن عمل به آن، از سال لازم‌الاجرا شدن قانون تاکنون، مشکلات و رویه‌های متفاوتی پدید آمده است؛ برای مثال، در پرونده مربوط به متهم آ- ع ۱۷ ساله به جرم قتل عمدی در تهران، حکم قصاص صادر و اجرا شد؛ در حالی که در پرونده‌ای مشابه در شعبه اول دادگاه کیفری یک ویژه نوجوانان استان کرمانشاه، به جای قصاص، حکم به دیه و نگهداری

۴۶. مجازات «اعدام» نباید به جهت بزه‌های ارتكابی کودکان مورد اعمال قرار داد.

در کانون اصلاح و تربیت صادر و توسط دیوان عالی کشور، تأیید شد.^{۴۷}

اگرچه قانون‌گذار برای نخستین بار رشد کیفری و قضایی را منوط به رشد عقلانی و فکری نموده و از محدوده پذیرش رشد کیفری به موازات بلوغ و رشد جسمی یا فراتر نهاده و با توجه به مقتضیات زمان، اصلاح نسبتاً قابل قبولی در باب جرایم حدی و قصاص نوجوانان صورت داده است؛ اما باید اذعان داشت که رشد، مفهومی نسبی است و حسب زمان و مکان و ویژگی‌های خاص هر فرد، قابل انعطاف است؛ بنابراین، باید در وضعیت «نسبیت معنای رشد»، راه‌های تفاسیر و تعابیر گوناگون را مسدود و محدود کرد. از سوی دیگر، رشد دارای مفهومی عام است؛ یعنی علاوه بر امور مالی و مدنی، شامل امور کیفری نیز می‌شود و از این رو، جایی که در امور مدنی پس از اتمام سن ۱۸ سال تمام شمسی، اماره رشد تحقق می‌یابد؛ باید در موضوع مهم‌تر آن، یعنی امور کیفری، این اماره، مصداقی واقعی‌تر داشته باشد.

استقلال مفهوم رشد در برابر بلوغ جسمی ایجاب می‌کند که رشد نوجوانان بالغ نیز، نیازمند اثبات باشد.^{۴۸} اثبات رشد، چون در دادگاه صورت می‌گیرد و از سویی، رجوع به مراجع قضایی و اثبات رشد تمام کسانی که به سن بلوغ رسیده‌اند کاری به نظر غیرممکن است و یا حداقل کاری

۴۷. دادنامه شماره ۱۴۰۵۰۳۹۰۰۱۶۱۶۹۵۰ مورخ ۱۴۰۰/۵/۲ صادره از شعبه اول دادگاه کیفری یک ویژه نوجوانان استان کرمانشاه. ذکر این موضوع خالی از فایده نیست که راجع به ماده ۹۱ قانون مجازات اسلامی، از سال ۱۳۹۴ تاکنون، در دادگاه کیفری یک، ویژه نوجوانان استان کرمانشاه بیشترین آمار کشوری اعمال این ماده ثبت شده و حدود ۳۰۰ رأی در این خصوص توسط نگارنده مسئول این نوشتار صادر شده که، در میان آن موردی از صدور حکم قصاص یا اعدام شخص زیر ۱۸ سال، یافت نمی‌شود.

۴۸. «در ماده ۹۱ ق.م.ا.م. مشخص نشده که اصل بر رشد و کمال عقل است یا عدم رشد و کمال عقل؛ اهمیت بحث پوشیده نیست. اگر اصل بر رشد و کمال عقل بزهکار بالغ زیر ۱۸ سال باشد، قاضی تکلیفی به احراز این شرط ندارد و این بزهکار است که باید ادعای عدم کمال عقل را اثبات کند. ضمن اینکه قاضی نیز می‌تواند بدون اخذ نظریه پزشکی قانونی اقدام به صدور رأی نماید. در این فرض، اثبات عدم رشد و کمال عقل مانع محکومیت حدی و قصاصی محسوب می‌شود. ولی اگر اصل عدم رشد و کمال عقل باشد، قاضی ناگزیر است در هر مورد رشد و کمال عقل را احراز کند. گویی که احراز این دو مورد شرط محکومیت حدی و قصاصی است. به نظر میرسد که متن ماده مؤید این معناست که اصل بر رشد و کمال عقل است؛ زیرا احراز عدم رشد و عدم کمال عقل منوط به وجود شبهه اعلام شده است. بر این اساس، صرف عدم احراز رشد و کمال عقل از سوی دادگاه تخلف محسوب نمی‌شود. ولی اگر بزهکار مدعی عدم رشد و کمال عقل شود و در این خصوص قرائنی اقامه نماید، به نظر میرسد قاضی مکلف به استماع و رسیدگی این ادعاست.» نک: هوشنگ آبروشن و دیگران، «واکاوی چالش‌های حقوقی شبهات ناظر به رشد نوجوانان در قانون مجازات اسلامی» فصلنامه تحقیقات حقوقی ۲۴، ۹۳ (۱۳۹۹)

متعذر و دشوار است. برای جلوگیری از این‌گونه دشواری‌ها و ایجاد نظم بر مبنای ظاهر و غلبه قانون‌گذار، باید سن معینی را به‌عنوان اماره رشد قرارداد تا چنین فرض شود که هر شخص با رسیدن به این سن، رشید محسوب می‌شود و خلاف آن باید در دادگاه ثابت شود.

احساس بروز چنین مشکلی باعث شد سال ۱۳۱۳ ماده واحده‌ای تحت عنوان قانون راجع به رشد متعاملین به تصویب برسد که به‌موجب آن، ۱۸ سالگی اماره رشد قرار گرفت و همین موضوع در زمان وضع قانون مدنی نیز در مواد ۱۲۰۹ و ۱۲۱۰ تکرار شد و اماره قانونی رشد بر مبنای ۱۸ سال تمام شمسی، در روابط حقوقی استقرار یافت.

اکنون، با تصویب ماده ۹۱ قانون مجازات اسلامی و چالش‌ها و ابهاماتی که برای احراز دقیق رشد و کمال عقل در تفسیر این ماده در روبه قضایی پدید آمده است، به نظر می‌رسد، استفاده از معیار عینی «سن» در تشخیص رشد و کمال عقل، بتواند گره‌گشای بسیاری از مشکلات و چالش‌های موجود در این زمینه باشد و اماره قانونی رشد بعد از تکمیل سن ۱۸ سال تمام شمسی در امور کیفری، برای تمام اشخاص، همانند امور مدنی، بیش از هر زمان دیگری ضروری به نظر می‌رسد. «ازاین‌رو، به حق می‌توان گفت که مرزهای حقوق مدنی و حقوق کیفری در باب مسئولیت، تا اندازه زیادی در نظام حقوقی ایران به هم نزدیک شده‌اند و بنابراین از این نظر گفت‌وگوی حقوق‌دانان مدنی و کیفری، اجتناب‌ناپذیر است».^{۴۹}

تعیین کیفرهای سنگین و به‌ویژه مجازات سلب حیات برای بزهکاران زیر ۱۸ سال، همچنان از مسائل چالش‌برانگیز حقوق کیفری ایران است که دارای بازتاب بین‌المللی بوده و اتهام نقض حقوق بشر را متوجه دستگاه قضایی ایران می‌کند.

همچنین، در خصوص جرایم مستلزم پرداخت «دیه» نیز، اشخاص بالغ زیر ۱۸ سال شمسی، مسئولیتی کاملاً شبیه به بزرگسالان دارند و در این سنین، عاقله و بیت‌المال، مسئولیتی در پرداخت دیه بر عهده ندارند.

نتیجه‌گیری

ضمن ارزیابی دقیق مشکلات و آسیب‌های تقنینی، قضایی و اجرایی موجود در قوانین فعلی جزایی ایران، مشاهده می‌شود که پایین‌بودن سن آغاز مسئولیت کیفری، دوگانگی در تقسیم‌بندی

۴۹. نسرین مهرا، «حمایت‌های حقوقی - کیفری از اطفال در برابر بزهکاری در حقوق ایران»، مجله تحقیقات حقوقی،

اطفال و نوجوانان در جرایم شرعی و تعزیری، تفاوت در سن مسئولیت کیفری دختران و پسران، مبنای قرار گرفتن سن بلوغ شرعی برای تحمیل واکنش‌های شدید بدنی در جرایم واجد مجازات حد و قصاص، وجود تفاسیر مختلف قضایی در اعمال مجازات‌های شدید برای نوجوانان به لحاظ ابهام در مفاد ماده ۹۱ قانون مجازات اسلامی، چالش قضایی و اجرایی در مسئولیت اطفال و نوجوانان به پرداخت مبالغ سنگین دیه و بعضاً پایین آمدن مسئولیت آنان از حداقل سن مسئولیت کیفری و ابهامات فراوان در نحوه اجرایی نمودن برخی از تصمیمات ارفاق‌آمیز دادگاه‌های اطفال و نوجوانان، از جمله آسیب‌های موجود در نظام عدالت کیفری اطفال و نوجوانان است.

اگرچه با مقایسه سیاست کیفری قانون‌گذار با روش‌های اعمال شده در قوانین سابق، این نتیجه حاصل می‌شود که علی‌رغم بقای بسیاری از واکنش‌ها، نظام کیفری ایران در سال‌های اخیر در برابر بزهکاری اطفال و نوجوانان، در مقایسه با گذشته، با ارائه دسته‌ای از پاسخ‌های جامعه‌محور و البته به شکل نسبتاً سرگردان، رویکرد تساهل‌گرا و ملایم‌تری اتخاذ نموده، اما تا رسیدن به نقطه ایده‌آل و گزینش نهادهای متنوع و نظام‌مند عدالت ترمیمی و توجه ویژه به سیستم‌های اطاردی به اطفال و نوجوانان جهت کاهش ورود آنان به چرخه عدالت کیفری، فاصله طولانی دارد.

مرتفع نمودن اِتْکا بر سن مسئولیت کیفری به بلوغ شرعی، تمایز قائل شدن بین بلوغ جنسی و جسمی با بلوغ عقلی، یکسان نمودن سن مسئولیت کیفری دختران و پسران، تعیین حداقل سن قانونی مشترک برای دختران و پسران جهت ورود به عرصه مسئولیت کیفری، رفع فاصله غیرمترعارف بین سن مسئولیت کیفری و مسئولیت مدنی، تعریف جامع و مانع از نوجوان و رفع برخورد دوگانه نسبت به «کلمه نوجوان» در دو قانون مجازات اسلامی و آیین دادرسی کیفری، تسری کامل رفع و حذف مجازات‌های سالب حیات و حدود از اشخاص زیر هیجده سال تمام شمسی و یا حداقل تعریف دقیق از رشد کیفری و کمال عقل و ایجاد ضابطه روشن جهت جلوگیری از برداشت‌های ناصواب در تفسیر ماده ۹۱ قانون مجازات اسلامی در اعمال سنگین‌ترین واکنش‌های کیفری، از جمله پیشنهاد‌های اصلاحی است.

قانون‌گذار باید از ماهیت بزهکاری اطفال و نوجوانان و اختلاف درجه خطرناکی آنها نسبت به بزرگسالان و شدت و ضعف عنصر معنوی آنان، آگاهی دقیق داشته باشد و این تفاوت آشکار را در همه واکنش‌های کیفری لحاظ کند.

ایجاد مرجعی جهت استخراج دقیق آمار بزهکاری اطفال و نوجوانان و نوع بزهکاری آنان

برای تجزیه و تحلیل دقیق علل و عوامل بزهکاری و ارائه راهکارهای مناسب جهت پیشگیری و باز اجتماعی نمودن اطفال و نوجوانان بزهکار، (حدود، قصاص و دیات)، یکسان‌سازی واکنش‌های کیفری در برخورد با جمیع جرائم تعزیری و غیر تعزیری اطفال و نوجوانان جهت حذف معایب برخوردهای دوگانه در این خصوص و پذیرش نظام واکنش‌های تدریجی در خصوص اطفال و نوجوانان بزهکار، از ضروریات است.

پیشنهاد می‌شود، قانون‌گذار، اطفال و نوجوانان بزهکار را، در دسته‌های متفاوتی جهت اعمال خفیف‌ترین واکنش‌ها تا واکنش‌های به نسبت شدیدتر، طبقه‌بندی کند و برای هر طبقه سنی، نظام واکنش‌های متناسب پیشگیرانه، شبه قضایی و یا قضایی را به شکل نظام‌مند و با ضمانت اجرای صحیح و قابل اجرا، جهت خنثی‌سازی بزهکاری کودکان مقرر نماید.

حذف الزامی شدن نگهداری کودکان ۱۲ تا ۱۵ سال تمام شمسی از سه ماه تا یک سال در کانون اصلاح و تربیت در جرایم تعزیری درجه یک تا پنج و دادن اختیار مصلحت‌سنجی به قاضی دادگاه اطفال و نوجوانان، رفع مسئولیت کودکان خردسال در پرداخت دیه جراحات کمتر از موضح، موضوع ماده ۴۶۷ قانون مجازات اسلامی و مسئول کردن والدین و یا سرپرستان و نهادهای متولی آموزش و تربیت و یا در نهایت بیت‌المال در این خصوص، تعمیم صریح قانون در خصوص اعمال تعویق صدور حکم و تعلیق اجرای مجازات همانند «نوجوانان» در خصوص «اطفال» مطابق آنچه که در ماده ۹۴ قانون مجازات اسلامی مقرر شده است، شرط اخذ رضایت نوجوان و یا والدین وی به جای اقدام یک‌جانبه از سوی قاضی دادگاه اطفال و نوجوانان جهت اعمال خدمات عمومی رایگان، اشاره صریح به امکان گذر از «مجازات اعدام» در کنار امکان رفع اعمال «مجازات‌های شدید حد و قصاص» راجع به نوجوانان در ماده ۹۱ قانون مجازات اسلامی، اعطای هرچه بیشتر اختیار سیستم اخطار و تذکر به‌عنوان اولین واکنش در قبال اطفال و نوجوانان فاقد سابقه کیفری و همچنین برخورد متفاوت قانون‌گذار در تجویز اعمال نهادهای ارفاقی، مانند قرار بایگانی نمودن پرونده، قرار ارجاع به میانجیگری، اعمال نظام نیمه‌آزادی، اعمال نظارت الکترونیک، حکم به معافیت از کیفر، آزادی مشروط و اعطای مرخصی، همچون تفاوتی که در تعویق صدور حکم و تعلیق اجرای مجازات و تخفیف و تبدیل مجازات نوجوانان قائل شده؛ لازم و ضروری است؛ ضمن آنکه همه نهادهای ارفاقی در خصوص اطفال و نوجوانان، باید علاوه بر جرایم تعزیری، شامل جرایم دارای مجازات حد و قصاص نیز باشند. بعلاوه، تجویز

قابلیت ارجاع کلیه پرونده‌های بزهکاری اطفال و نوجوانان به میانجیگری و حتی قید الزام در این خصوص، از پیشنهاد‌های تکمیلی این نوشتار برای اصلاح قوانین در جهت کارآمدسازی واکنش به بزهکاری اطفال و نوجوانان است.

در این راستا به‌طور خاص، اصلاح ماده ۸۸ (تعیین ضمانت اجرای عدم پایبندی به اقدامات تأمینی و تربیتی، رفع الزام به نگهداری کودکان خردسال در کانون اصلاح و تربیت، افزایش مکانیسم‌های اخطاردی جهت کاهش ورود هرچه بیشتر کودکان به چرخه عدالت کیفری، یکسان‌سازی واکنش‌ها در جرایم تعزیری و غیر تعزیری، تبیین جایگاه و شرایط اشخاص حقوقی نگهدارنده کودکان، حذف کلمه نابالغ در تبصره دو این ماده) و ماده ۸۹ (شرط اخذ رضایت نوجوان به انجام خدمات عمومی رایگان، تبیین شرایط حبس (نگهداری) خانگی و پایان هفته‌ای نوجوانان، تعمیم واکنش‌های مندرج در ماده به کلیه جرائم تعزیری و غیر تعزیری) و ماده ۹۱ (تعمیم به تمام اشخاص زیر ۱۸ سال تمام شمسی با هر درجه از رشد و کمال عقل) و ماده ۹۴ (علاوه بر نوجوانان تعمیم در مورد اطفال) و ماده ۱۳۸ (علاوه بر اطفال تعمیم در مورد نوجوانان) و مواد ۱۴۶ و ۱۴۸ (درج عبارت «اشخاص زیر نه سال» بجای کلمه «نابالغ») در این دو ماده) و ماده ۴۶۷ (رفع مسئولیت انحصاری پرداخت دیه از جانب طفل) و حذف کامل ماده ۱۴۷ از قانون مجازات اسلامی ۱۳۹۲، در اصلاحات بعدی قانون توسط قانون‌گذار، پیشنهاد می‌شود.

فهرست منابع

الف: فارسی

- آبروشن، هوشنگ، سایبانی علیرضا، غلامی حسین، رضوی فرد بهزاد. «واکوی چالش‌های حقوقی شبهات ناظر به رشد نوجوانان در قانون مجازات اسلامی»، فصلنامه تحقیقات حقوقی ۲۴، ۹۳ (۱۳۹۹)، ۳۰۳-۳۲۴.

Doi: 10.29252/zlr.2021.185312.1717

- پور محبی آبادی، حسین. سیاست کیفری و کودکان و نوجوانان بزه‌دیده و بزهکار، مجموعه مقالات، تهران: نشر میزان، ۱۳۹۵.

- توجیهی، عبدالعلی. آسیب‌شناسی قانون مجازات اسلامی. چاپ اول، تهران: نشر مرکز مطبوعات و انتشارات قوه قضاییه، ۱۳۹۴.

- خاطری، برهان. فرایند دادرسی اطفال و نوجوانان بزهکار. چاپ اول. تهران: نشر خرسندی، ۱۳۹۵.

- زهر، هوارد. کتاب کوچک عدالت ترمیمی، ترجمه: حسین غلامی، چاپ سوم، تهران: نشر مجد، ۱۳۹۰.

- شاملو، باقر. عدالت کیفری و اطفال، چاپ اول، تهران: نشر جنگل جاودانه، ۱۳۹۱.

- شفیع، محمد سعید. «بررسی انتقادی مراحل تدرج مسئولیت کیفری اطفال و نوجوانان در جرایم تعزیری با نگاهی بر نظام حقوقی فرانسه». پژوهشنامه تطبیقی دادپیشگان، ۱۰، ۱ (۱۳۹۷)، ۸-۱۸.

- شفیع شیمان، رایجیان اصلی مهرداد. «پاسخ‌های فرایند کیفری به کودکان و نوجوانان از منظر حقوقی - جرم‌شناختی، با رویکرد تطبیقی به حقوق ایران و کانادا»، دو فصلنامه علمی حقوق تطبیقی، ۹، ۲ (۱۴۰۱)، ۶۳-۸۴.

Doi: 10.22096/LAW.2022.138689.1791

- صبوری‌پور مهدی، سیدپوریا موسوی، حقوق کیفری عمومی اطفال و نوجوانان، تهران: نشر میزان، ۱۴۰۲.

- غلامی، حسین. مترجم، کتاب کوچک عدالت ترمیمی. چاپ سوم، تهران: نشر مجد، ۱۳۹۰.

- غلامی، حسین. «الگوها یا گونه‌های عدالت کیفری اطفال»، مجله آموزه‌های حقوق کیفری، ۶، ۶ (۱۳۹۲)، ۸۹-۱۰۶.

- قهرمانی افشار، نیوشا. خسروشاهی، قدرت الله. شادمانفر، محمدرضا. «پیشگیری زودرس در سیاست جنایی ایران با نگرشی بر تعالیم فقهی»، فصلنامه فقه و مبانی حقوق اسلامی، ۳، ۴۱ (۱۳۹۸)، ۱۱۷-۱۳۲.

- مهرا، نسرین. «حمایت‌های حقوقی - کیفری از اطفال در برابر بزهکاری در حقوق ایران»، مجله تحقیقات حقوقی، یادنامه دکتر شهیدی، ویژه‌نامه شماره ۱ (۱۳۸۴)، ۲۷۱-۲۸۸.

- معاونت حقوقی قوه قضاییه. مجموعه تنقیح شده اسناد بین‌المللی مربوط به حقوق اطفال و نوجوانان، چاپ اول، تهران: نشر روزنامه رسمی، ۱۳۹۷.

- یزدانی‌پور، اصغر. «مسئولیت کیفری اطفال و نوجوانان در قانون مجازات اسلامی ۱۳۹۲». نشریه آراء، ۹ (۱۳۹۷)، ۷۵-۱۰۳.

(ب) منابع خارجی

- Bevan, Hugh Keith. *Child Law*. London: Butterworths, Lexis Publishing, 2007.
- Bilchik, Shay. "A Juvenile Justice System for the 21st Century." *Crime & Delinquency* 44, 1 (1998): 89-101.
- Economic and Social Council. Guidelines for Action on Children in the Criminal Justice System. United Nations, n.d.
- Freidan, Yenisei. Age of Criminal Responsibility in Terms of Comparative Law and Alternative Sanctions for Children under Criminal Responsibility. 2007.
- International Covenant on Civil and Political Rights. 1966.
- Resodihardjo, King. Dealing with High Risk Prisoners in the Netherlands and England and Wales. 2010.
- United Nations. Convention on the Rights of the Child. 1989.
- United Nations. Guidance Note of the Secretary-General: UN Approach to Justice for Children. September 2008.
- United Nations. United Nations Rules for the Protection of Juveniles Deprived of Their Liberty (Havana Rules). 1990.
- United Nations. United Nations Standard Minimum Rules for the Administration of Juvenile Justice (Beijing Rules). 1985.
- United Nations. Resolution (Vienna Rules). 1997.